

S. KARALIŪNAS

СКИРСТОМОНИ „SKIRSNEMUNĖ“

Ivairiuose XV–XVII a. istoriniuose dokumentuose, kaip žinoma, vartojamas savotiškas Skirsnemunės pavadinimas: двора нашего Скерстомони, к двору нашему Скерстомон'скому iš 1526 m., z Skierstomunia, z Skierstomonia iš 1636 m., u kosciola skirstimonskiego iš 1655 m.¹ Tą faktą atspindėjo ir J. Spruogis, rinkęs duomenis iš XVI a. aktų knygų: Скирстомоны, именуе в земле Жомойтской, королевский город над р. Немоном². Jų savotiškumas yra ryškėja palyginus su dabartiniu tos vietovės pavadinimu *Skiřsnemunė*, kurio antroju komponentu eina *Nėmunas*, o pirmasis etimologiškai tapatinamas su pr. *kirsa-* „virš“³.

Istorinių dokumentų Skirsnemunės vardą yra bandęs aiškinti A. Salys. Pirmąjį komponentą jis čia skyrė *Skirs-* (kaip ir dabartinėje vardo formoje), o dėl antrojo komponento taip rašė: „-томон-, -тымон- des XV. und XVI. Jahrhunderts neben dem heutigen -nemun- bleibt unklar“⁴.

Šios iš tikrųjų neaiškios ir keistos Skirsnemunės vardo formos, pavykus jas tinkamai paaiškinti, galėtų duoti šviesos tiek Skirsnemunės vardo istorijai, tiek Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštystėje vartotos slavų kalbos ypatybėms atskleisti, kadangi šis savotiškas Skirsnemunės pavadinimas pirmiausia vartotas ta kalba rašytuose dokumentuose. Dėl to šios formos įgyja nemažą reikšmę kalbos mokslui. Antai dar A. Salys yra nustatęs, kad tarp jų randame pradinio *S-* neturinčių formų, išsilaikiusių netgi ligi XVI a. (plg. *съ Керстомони* 1557 m., *съ Керстомонь* 1563 m. ir kt.)⁵, ir, be abejonės, senesnių už formas su *Skirs-*.

¹ Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais. I d.: XVI–XVII amžiai / Sudarė J. Jablonskis. V., 1959. P. 15, 186, 190, 206, 297.

² Спрогис И. Географический словарь древней Жомойтской земли XVI столетия. Вильна, 1888. С. 292.

³ Būga K. Aistiški studijai. Peterburgas, 1908. P. 146. To paties. RR I 152 (išn. 3). Endzeļins J. Senprūšu valoda. Rīga, 1943. Lpp. 194. Fraenkel E. LEW. P. 802. Dusburgietis P. Prūsijos žemės kronika / Parengė, įvadą ir paaiškinimus parašė, žemėlapi sudarė R. Batūra. V., 1985. P. 375, 423.

⁴ Salys A. Die žemaitischen Mundarten. Teil I: Geschichte des žemaitischen Sprachgebiets // Tauta ir žodis. 1930. T. VI. S. 217–218.

⁵ Salys A. Op. cit. S. 217.

Slavų kalbose pastebėtas gana retas reiškiny, kurį sudaro tai, kad prieš žodžių šaknį po priešdėlio yra įterpiamas neaiškios kilmės (prefiksas ar kokia nors stiprinamoji dalelytė) elementas *-to-* (kartais *-ta-*, rečiau *-tu-*). Būdinga, kad daugeliu atvejų ta pačia reikšme šalia vartojami ir žodžiai, jo neturintys, plg. čekų *roz-to-milý*: *roz-milý* „labai mielas“, *roz-to-košný*: *roz-košný* „gražus, puikus“; lenkų *roz-to-maity*: *roz-maity* „įvairus“, *roz-to-paść*: *prze-paść* „prapulti“; rus. *на-то-воложиться* „apsi-, užsitemti“: *наволожить* „aptemti“, *рас-то-ражнуть* „sugriauti“: *раз-ражать*, *по-разить* „t. p.“ ir kt.⁶

Žinant, kad šis reiškinys pastebėtas visose slavų kalbose⁷ ir, kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, liečia tiek veiksmažodžius, tiek vardažodžius beirieveiksmius, galima manyti, kad šio reiškinio atsispindėta ir slaviškose Skirsnemunės vardo formose, būtent: po priešdėlio **(S)kirs-* prieš šaknį *nemun-* su jos pirmojo skiemens eliminacija (haplologija) galėjo būti įterptas minėtas slavų kalbų elementas *-to-*: **Skirs-to-(ne)mun-*. Šį aiškinimą patvirtintų tas faktas, kad „Lietuvos metrike“ 1567 m. paliudyta ir forma su elementu *-tu-*: *державъца Скерстумонский и Росеенский*⁸. Bet tarp kalbamojo reiškinio kanceliarinėje slavų kalboje ir dabartinėse slavų kalbose būtų ir nedidelis formalus skirtumas: Skirsnemunės vietovardžio formose, be to, yra elementas *-ty-* (plg. *двору Скурстумонского* 1553 m., *въ Скурстумоняхъ* 1564 m.)⁹, kurio dabartinėse slavų kalbose nepastebėta.

Vadinasi, Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje vartota kanceliarinė slavų kalba, kuri nuo XV a. pabaigos ima aiškiai rodyti Vilniaus apylinkėse vartojamos baltarusių kalbos ypatybių¹⁰, taip pat tikriausiai pasižymėjo (kaip ir visos slavų kalbos) polinkiu tarp priešdėlio ir žodžių šaknies sprauti tam tikrais atvejais elementą *-to-*. Šio polinkio, matyt, būta gana stipraus, kad į Skirsnemunės vardą jis buvo įterptas pamatinio žodžio viso skiemens sąskaita. Tas minėtoje pozicijoje terpiamas elementas slavų kalbose buvo ne tik *-to-*, kartais *-ta-*, rečiau *-tu-*, bet, matyt, ir *-ty-*.

Paties Skirsnemunės pavadinimo istorijai svarbus pirmojo jo elemento variantiškumas. Be priešdėlio *Skirs-* || *Kirs-*, slaviškosios Skirsnemunės toponimo formos

⁶ Петлева И. П. К вопросу о словах с усилительным (-)то- [(-)та-, (-)ту-] в славянских языках // Этимология-1978. М., 1980. С. 65–69.

⁷ Петлева И. П. О важности учета в этимологии редких лингвистических явлений формального характера // Этимология-1984. М., 1986. С. 198–201.

⁸ Русская историческая библиотека. Т. 33: Литовская метрика. Отдел 1. Ч. 3: Книги Публичных Дел. Переписи войска Литовского. Пг., 1915. С. 464.

⁹ Įdomu, kad kaip tik ši forma yra įsigalėjusi vėlesnėje lenkų, rusų, iš dalies ir lotynų kalbomis rašytoje literatūroje: *miasteczko Skirstymońskie* 1788 m.; *Skirstymoń* 1843 m., *in Skirstymon* 1849 m., *Skirstymoń* 1854 m., *Скурстумоне* 1881 m., *Скурстумонь* 1895 m.

¹⁰ Stang Chr. S. Die westrussische Kanzleisprache des Grossfürstentums Litauen. Oslo, 1935. S. 130–132.

rodo ir jo variantus *Skers-* || *Kers-* (plg. *Скерстомонъ*, *Керстомони*), taip pat *Skersš-* || *Kersš-* [plg. *въ Керштомонехъ*, *у Скерштомонехъ*, *въ Скерштомони* iš Kazimiero valdymo metų (1440–1492)]. Įdomu, kad pastaroji priešdėlio forma paliudyta prūsų kalbos tekstuose: *kērschan*, *kerscha* [kerša(n)] „virš, über“ (su sporadiniu priebalsio *s* virtimu *š* po *r* prūsų kalboje¹¹).

Tad iš Skirsnemunės toponimo istorijos matyti, kad tikriniamis vardams pradinį jų formavimosi etapą taip pat būdingas variantiškumas; tik vėliau įsigali kuris nors vienas iš jų, kalbos vartotojų jis tampa sankcionuota norma, o likę variantai dėl to yra pasmerkti išnykti.

СКИРСТОМОНИ «СКИРСНЕМУНЕ»

Резюме

Формы топонима *Skiršnemunė* (прус. *kirsa-*, *kersa-* ‘над’ с „подвижным“ *s* + *Nėmunas* ‘Неман’) *Скирстомони*, *Керстомони*, *Скерстомони* и др., а также (*державьца*) *Скерстумонский*, *Скирстымони* в исторических документах XV–XVI вв. Великого княжества Литовского, написанных на канцелярском славянском языке, по-видимому, обнаруживают такую же структуру, что и, например, чеш. *roz-to-košný* ‘роскошный, прелестный’ (наряду с *rozkošný* ‘тж.’), польск. *roz-to-maity* ‘разный’ (наряду с *rozmaity* ‘тж.’), рус. диал. *на-то-волóжить-ся* ‘намазаться’ (наряду с *наволóжить* ‘намазать’): после приставок *Skirs-* || *Kirs-*, *Skers-* || *Kers-* перед корнем *(ne)mun-* с элиминацией первого его слога, по всей видимости, включились элементы *-to-*, *-tu-* и *-ty-*.

¹¹ Endzelīns J. Senprūšu valoda. Lpp. 37.